

İlk Dönem İslâm Medeniyeti ve Dayandığı Birtakım Temel Dinamikler

Hakan CAN*

Geliş Tarihi: 08.06.2017, Kabul Tarihi: 30.11.2017

Öz

Medeniyet, çeşitli halkların ve çeşitli kültürlere sahip toplumların maddî-manevî olarak ortaya koyduklarının toplamını ifade eder. İslâm medeniyeti de İslâm'ı kabul eden farklı kültür ve yaşayışlara sahip olan halkların maddî ve manevî müktesebatından teşekkül etmiştir. Temel dinamiği tevhid olan ve bu dinamik etrafında şekillenen İslâm medeniyeti, getirdiği öğretisi ile evrenselliği yakalayabilmiştir. İslâm medeniyeti; vahye dayanmış olması, bireyler arası ilişkilerde adaleti temel referans alması, maddî-manevî dengeyi gözetmesi, özgür ve eşitlikçi bir yaklaşım sergilemesi, din, dil ve ırk ayrımı yapmadan insana değer vermiş olması açısından diğer medeniyetler (Çin, Hint, Mısır, Yunan, Pers) karşısında ayrı bir konuma sahip olmuştur. Bu çalışmada ilk dönem İslâm medeniyetinin doğuşu ele alınmış ve bu medeniyette temayüz eden birtakım temel değerler ve dinamikler konu edinilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı (ilahiyathakan21@gmail.com)

Anahtar Kelimeler: İslâm, Medeniyet, İslâm medeniyeti, Tevhid, Adalet.

Early Islamic Civilization and Certain Basic Dynamics It Depended

Abstract

Civilization refers to the sum of the pecuniary and non-pecuniary products of various peoples and societies. Islamic civilization is also consisted of material and spiritual acquisitions of societies of different cultures and lifestyles who accepted Islam. The Islamic civilization with a monotheistic fundamental dynamics and which was shaped around this dynamic, was able to become universal thanks to the teaching it introduced. Islamic civilization was unique against other civilizations (Chinese, Indian, Egyptian, Greek, Persian) since it was based on revelation and based on basic reference of justice in interpersonal relations, observed the balance between the material and spiritual, exhibited a liberal and egalitarian approach and valued humans without discriminating between their religions. In the present study, the emergence of Islamic civilization in the early Islamic period was scrutinized and certain fundamental values and dynamics that emerged in Islam were discussed. In the conclusion section, a general assessment was presented.

Keywords: Islam, Civilization, Islamic civilization, Oneness, Justice.

Giriş

Medeniyet Kavramı Üzerine

"Medeniyet" kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı Latince şehirli manasına gelen "*civil*" kökünden türetilmiş olan "*civilisation*"dur.¹ Bu kelime dilimizde, XIX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.² '*Civis*' kelimesi ise site ve vatandaş anlamına gelen *civitas*'tan türetilmiştir.³ Devlet ve yönetim anlamına gelen ve aynı zamanda Eflatun'un diyaloglarından birinin adı olan *politeia* kelimesi de "*es-siyasetü'l-medeniyye*" tabiriyle ifade edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında medeni kavramı hem sosyal hem siyasal bir nitelik

1 İlhan Kutluer, "Medeniyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28 (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 296; Şevki Ebu Halil, *İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi*, çev. Atik Aydın ve Abdulhadi Timurtaş (İstanbul: Bilge Adam Yayınları, 2015), 31.

2 Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2015), 17; İsmet Özel, *Üç Mesele* (İstanbul: Şûle Yayınları, 2008), 125; Rene Guenon, *Doğu ve Batı*, çev. Fahrettin Arslan (İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980), 22-23.

3 Ali Şeriati, *Medeniyet Tarihi*, çev. İbrahim Keskin (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 1:13; A - met Coşkun, *İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 46.

taşımaktadır.⁴ Yine medeniyet kavramı kentleşmeyi ifade etmekte olup ayrıca belli bir yerde ikamet etmek manasına da gelmektedir.⁵ Arapçada medeniyet; şehir anlamına gelen *me-de-ne* sözcüğünden türetilmiş olup “*meskûn, göçebe olmayan*” anlamındaki “*el-Hadara*” kelimesi de aynı manayı ifade etmek için kullanılmıştır. Medeniyet kavramının “*dâne yedînu deynun dînun*” kökünden geldiği kabul edilir; yönetmek, velayet etmek ve malik olmak anlamlarına geldiği görülmektedir.⁶ Yani köy, kasaba ya da şehir hayatı sürene medeni, şehir de yaşamayıp çölde göçebe bir şekilde yaşamını sürdürene ise bedevi denilmiştir.⁷ Türkçede ise “medeniyet” kavramı; “şehirli, şehirde ikame eden” anlamında kullanılmakla birlikte “uygarlık” kavramı da bu anlamı ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca Osmanlı müellifleri; medeniyet anlamına gelen *imar* (bir yeri bayındır hale getirmek), *umran* (ilerleme, refah, bayındırlaştırma) ve *mamur* kelimelerini de kullanmışlardır.⁸ Yine günümüzde medeniyeti karşılayan çağdaşlaşma kavramı da iktisadî, siyasî ve içtimaî alanlarda gelişmişliği, bilim ve kültürde ilerleyişi, yani hem maddî hem manevî gelişmişlik düzeyini ifade etmektedir. Her ne kadar medeniyet kavramı üzerine farklı tanımlamalar yapılmış ise de üzerinde uzlaşa sağlanmış ve genel kabul görmüş bir medeniyet tanımlaması yoktur. İbn-i Haldun medeniyet kavramı üzerine şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur; “*Medeniyetleri inşa eden insandır. İnsan kültürü aklıyla bina eder. Aklıyla kültürü ve medeniyeti inşa eden insan organik bir varlıktır. Organik bir varlık olan insan nasıl ki doğar, büyür ve ölürse; insanın inşası olan medeniyetler de doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bir medeniyetin ölmesi yerine bir başkasının geçmesi demektir. Hâkim medeniyetin iktidarını, meşruiyet gerekçesini kaybetmesi, var olan insan ihtiyaçlarına kurum ve kuruluşlarıyla artık cevap veremez olmasıdır.*”⁹ Ziya Gökalp’e göre ise

4 Kutluer, “Medeniyet,” 296; Kasım Şulul, *İbn-i Haldun’a Göre İslâm Medeniyeti* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 23.

5 İbrahim Sarıçam ve Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 1.

6 Ebu'l- Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beirut: Dar'us-Sâdir, 1994), “m-d-n” md., 13:402; Râğib el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdullbaki Güneş ve Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), “m-d-n” md., 994 ; Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 1.

7 Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 17-18.

8 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 1.

9 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1989), 1:202.

“Medeniyet, kültürün yükselmesiyle oluşan ve evrensel nitelik taşıyan olgudur”.¹⁰ Ali Şeriatî de medeniyeti “Geçmişten ve diğerlerinden hazır bulunan maddî-manevî eserlerden ve tasarruflar toplamından ibarettir.” diye yorumlamıştır.¹¹ Fernand Braudel de medeniyetin tanımının tam bir şekilde yapılabilmesinin zor olduğuna dikkat çeker ve şu yargıya varır; “Keşke mümkün olabilseydi de bir doğru parçasını, bir üçgeni, kimyasal bir cisimi tarif edebildiğimiz gibi medeniyet kavramını da açık, seçik ve basit bir tarzda tanımlayabilseydik.”¹²

Bu anlatım ve tariflere göre; medeniyet, sosyal hayat içerisinde yer edinmiş birtakım içtimaî, siyasî, kültürel, maddî ve manevî etkileşimler içinde bulunmuş ve toplumsal olarak örgütlenmiş olanı ifade eden bir kavramdır. Medeniyet, insanların bir nesilden diğer bir nesle aktardıklarının bütününe karşılık gelir. Bunlar sosyal, siyasal, kültürel, entelektüel, ve sanatsal birikimler olabileceği gibi adalet, mûsamahakârlık, ahlâk gibi etik değerler de olabilmektedir.¹³ Yine bir başka deyişle; medeniyet, gelişmişlik veya az gelişmişlik yönünden herhangi bir toplumda insan hayatının her türlü organizasyonunu, düzenini ya da bir milletin din, düşünce, bilim, sanat, ahlâk ve yaşam tasavvurunu yahut o toplumun maddî ve manevî varlığına ait olan özelliklerin ve niteliklerin tümüne karşılık gelmektedir.¹⁴ Tarih boyunca dünya üzerinde birçok medeniyet hayat bulmuştur. Bu medeniyetlerin ortaya çıkışında, kök salıp yerleşmesinde ve gelişmesinde etkili olan bir takım temel faktörler bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki başlıkta bir arada toplamak mümkündür.

1. Medeniyetlerin Doğuşunda Etkili Olan Faktörler

1. 1. Doğal Çevre (Coğrafi Yapı) Unsuru

Bir topluluğun yaşamında ve kültürünün oluşumunda fizikî çevre denilen jeoloji ve coğrafya oldukça önemli bir yere sahiptir. Nitekim fizikî çevrenin yaşama elverişli olması, ilerleme ve gelişmeye açık oluşu medeniyetleri

10 Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet* (Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını - rı, 1972), 15.

11 Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, 1:18.

12 Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, çev. M. Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi Y - yınları, 1996), 27.

13 Bkz: Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993), 365.

14 Bayram Dalkılıç, “Bertrand Russell’in İslâm Kültürü, Medeniyeti ve Felsefesine Yaklaş - mı,” *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18 (2004): 63.

tarih sahnesinde bir üst seviyeye taşımıştır. Medeniyetlerin suya yakın yerlerde kurulması ve toprağın işletilmesinin kolay olduğu yerlerde filizlenip gelişmesi ve ilerleme sağlanması, doğal çevre uyumunun medeniyetler üzerinde oldukça etkili bir faktör olduğunu bizlere göstermektedir.¹⁵ Doğal yaşam koşulları ve şartları, medeniyetlerin teşekkül sürecinde ve ilerleme aşamasında hem büyük avantajlar ve hem de dezavantajlar sağlamıştır. Örneğin; bir bölgenin sulak olması o bölgenin tarıma elverişli olduğunu göstermekte olup bu da orada kurulacak medeniyete büyük bir maddi avantaj sağlamaktadır. Dağlık ve sarp kayalıkların bulunduğu bölgelerde, buzullarla kaplı alanlarda ise medeniyet inşa etmek kolay olmamıştır. Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin kurulduğu muhit incelendiğinde bu medeniyetlerin uygun bir ortamda gelişip ilerledikleri görülecektir. Yine doğal çevre koşulları, bir medeniyetin başka bir medeniyet ile tanışıp etkileşim içerisine girmesi ve intişarı yönünden de büyük öneme haiz olmuştur. Bundan ötürü fizikî çevre, doğal yaşam koşulları, iklim, ve yer şekilleri bir medeniyetin kurulmasında, tutunmasında ve gelişip ilerlemesinde oldukça önemli rol oynamıştır.¹⁶

1. 2. Sosyal Çevre (Toplum) Unsuru

Medeniyetler, birbirleriyle yaşama bilincinde ve etkileşim halinde olan insan topluluklarının bulunduğu yerlerde doğarlar. Sosyal bir çevre meydana getiremeyen ve bu sosyal çevrede birtakım etkileşimlerde bulunamayan, ortak bir amaca ve ülküye sahip olamayan ve birbirleri ile çatışma ve savaş halinde olan toplulukların medeniyet inşa etmeleri oldukça güçtür.¹⁷ Sosyal çevre olgusuna sahip insanlar ise hangi ırktan, hangi milletten olurlarsa olsunlar medeniyet inşa etme potansiyeline sahip olurlar ve bu inşa sürecine kolektif bir şekilde katılırlar. Toplumda gerçekleştirilen sosyal ilişki ve etkileşimler, fikir alışverişini ve değerlerin toplumca kabul görmesini sağlar. Böylelikle kazanılan bilgi ve birikimler gelecek nesillere aktarılabilir ve bir medeniyet adını tarih sahnesinde daha uzun bir süre tutabilir.¹⁸ Toplum bu noktada adeta bir kontrol mekanizması işlevi görüp, yeni değerler karşısında hassaslaşarak, kendi yapısına, karakterine ve genel algılarına uygun olanları

15 Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2016), 31.

16 Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 18; Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998), 27.

17 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 32.

18 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3; Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 18; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 30- 31.

kabul, aykırı olanları ise reddeder. Böylelikle hem gelişime açık bir toplum meydana gelir hem de yozlaşmanın önüne geçilmiş olur.¹⁹

1. 3. İnsan Unsuru

İnsanın biri maddî diğeri manevî iki yönü vardır ve bu yönleriyle insan, fizikî antropoloji tarafından ırk konusu olarak mütalaa edilmiştir. İnsanın beden yapısı, ten rengi, kafatası biçimi vb. birtakım fiziksel durumların medeniyet inşa etmede etkili olduğu fikri bugün ilmi açıdan tutarsız görülmüş ve bu tez çürütülmüştür. Medenileşmenin, millî kültür unsurlarının; din, dil, örf, davranış vb. şeylerin bir nesilden diğerine aktarılmasının, aile eğitimi ve genel eğitim sayesinde gerçekleştiği ortaya konulmuştur. Yapılan inceleme ve araştırmalarla üstün ırk, seçilmiş ırk, kendisine hizmet edilen ırk, geri kalmış köle ırk, ve yeteneksiz ırk ayrımı ortadan kaldırılmıştır.²⁰ Ancak şu da inkâr edilemez bir gerçekliktir ki milletleri birbirinden ayıran bir soy faktörü mevcuttur. Nitekim bazı sosyologlar, fizikî yapı ve hayat şartları açısından binlerce kişi üzerinde gerçekleştirdikleri deney ve gözlemlerde bazı soy özelliklerinin babadan çocuğa geçtiği, soylar arası birleşme ve karışmalarında, toplulukların karakter değişikliğine uğradığı sonucuna varmışlardır. İşte bundan dolayı toplumlar, atalarından aldığı maddî mirasın yanında bir de biyolojik kalıtları alırlar ki bu da genlere yerleşip farklı kişilikler kazandırır. Asırlar boyunca yan yana, iç içe, komşu olarak birbirleriyle yaşayan halkları birbirinden ayıran, farklı özellikler kazandıran, farklı fikir ve düşüncelere iten, farklı duygu ve ruh dünyalarına sahip kılan temel faktör işte bu karakter ve kişilik farklılığı olmuştur.²¹

1. 4. Manevî Çevre Unsuru

Din, kültür ahlâk, gelenek ve görenekler, toplumları şekillendiren, renk katan, biçim verip yoğuran değerlerdir. Toplumda fertlerin birbirleri ile olan ilişkilerini, etkileşimlerini ve davranışlarını tanzim eden bir takım kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar ve düzenlemeler olmaksızın sağlam ve istikrarlı siyasî, içtimai, askerî ve ekonomik bir sistemin teşekkül etmesi zordur. Nitekim siyasi bir kaos/kargaşa ortamında bir medeniyetin oluşumundan bahsedilemez. Yine aynı şekilde askerî bir vesayetin, ekonomik krizlerin olduğu bir ortamda bir medeniyetin inşasından bahsetmek elbette

19 Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 31.

20 Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 27.

21 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 28.

güç olacaktır.²² Özgür düşünceye ve bilime karşı çıkılan bir ortamda herhangi bir medeniyetin doğması, yetişip kök salması mümkün görünmemektedir. Örneğin; kilisenin tahakkümü altında Ortaçağ skolastik düşüncenin hâkim olduğu bir ortamda her türlü özgür düşünce, ilmi gelişme ve bilimsel çalışma engellenmiştir. Burada bir medeniyetin doğuşu ve adını uzun süre muhafaza edişi elbette kolay olmayacaktır. Yine aynı dönemde bilimi, özgür düşünceyi, ürün ortaya koymayı teşvik eden ve bunu ilerlemenin ve gelişmenin temel dinamiği sayan İslâm, büyük bir medeniyet inşa etmiştir.²³

1. 5. İktisadî Faktörler

Medeniyetlerin inşası sırasında birtakım maddî değerler, bu medeniyetlerin sağlam bir zeminde yükselmesine ve ilerlemesine büyük katkılar sağlar. Nitekim üretim araçlarına sahip olma ve onları işletme insanları uygarlık seviyesine taşımıştır. İktisadî açıdan yeterli bir seviye ulaşamayan topluluklar ise kalıcı bir medeniyet inşa edememiştir. Üretim, tüketim ve ticaret medeniyetlerin gelişip ilerlemesinde önemli unsurlardan olmuştur.²⁴ Bunun yanı sıra Ali Şeriatî de medeniyete tesir eden faktörleri şöyle sıralamaktadır/ belirtmektedir; *Sosyal hayatın kendi iç dinamiğinde var olan zorunluluklar*; yani oluşan toplumda fertlerin isteği dışında toplum tekâmül etmekte ve ilerleme sağlamaktadır. *Sosyal anlaşmalar*; insanlar sosyal bir biçimde topluluk halinde yaşam sürmek için birbirleriyle anlaşır ve bu anlaşma üzerine yaşamlarını sürdürürler. İşte medeniyet de bundan neş'et etmektedir. *Aşk ve Açlık*; insanın maddî ve manevî ihtiyaçları onu harekete mecbur kılar. Medeniyetin iki cephesi işte bu faktörlerden neş'et etmiştir. Bazı eserler sadece aşktan bazı eserler ise sadece maddî ihtiyaçları karşılamaktan doğmuştur. *Savunma ve Saldırı*; insan, yaşamı boyunca ya saldırı halinde olur ya da savunma pozisyonunda bulunur. Tabiata ve düşmanın saldırılarına karşı kendini müdafaa etme durumunda kalan insan bu saldırıları önleme adına buluşa ve yaratıcılığa yönelir. Buna bir çeşit sosyal diyalektik de denmektedir. Yani saldırı tez, savunma antitez ve medeniyet de sentez olmuş olur.²⁵ Bu faktörlerin yanında ayrıca şunları da zikretmek gerekir; göç, şehirleşme, siyasal sistem, hukuk sistemi, eğitim, ihtiyaçlar, mirasın sonraki nesle aktarımı, medeni-

22 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 32.

23 Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 18.

24 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3-4.

25 Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, 1:20, Daha geniş bilgi için; Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, 1:59-91; Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, çev. Ahmet Yüksek (İstanbul: Birleşik Yayınları, 1998), 53-90.

yetlerin karşılıklı iletişim ve etkileşimleri vb. birçok faktör de medeniyete tesir eden unsurlardandır.²⁶

2. İslâm Medeniyetinin Kaynakları

Din, birçok medeniyete temel dinamikler sağlamış, onları şekillendirmiş ve onları birtakım ahlakî değer ve yargılarla donatmıştır. Nitekim kadim medeniyetlerden Mısır, Hind, Yunan ve Mezopotamya medeniyetleri incelendiğinde dinin hâkim olduğu görülmektedir.²⁷ Dinin etkisini; bir medeniyetin bilim anlayışında, siyasî-içtimaî durumlarında, kültür, sanat ve mimarî alanlarında rahat bir şekilde görebilir ve hissedebiliriz. İslâm dini de Müslümanların medeniyetine etki etmiş ve bu medeniyetin teşekkülünde ana bir rol oynamıştır. Müslümanların tarihte kaydettikleri başarılar İslâm dini sayesinde elde edilmiştir. Bu kaynaklardan ilk sırayı teşkil eden Kuran'dır.

2. 1. Kur'an-ı Kerim

Kur'an, vahiy yoluyla Hz. Muhammed (sav)'e 23 yıl gibi bir süre zarfında Arapça olarak indirilen, 114 sureden meydana gelen, ilk suresi Fâtiha, son suresi Nâs olan ilahi bir kitaptır. Kendine özgü belağat, fesahat, üslup ve biçimi ile diğer beşeri kitaplarla karşılaştırılmayacak kadar zenginliğe ve kapsayıcılığa sahiptir. Kur'an, sadece bir inanç ve ahlâk kitabı olarak değerlendirilmemeli, bunun yanında birçok bilim dalı ile ilgili bilgiler, kozmolojik ve içtimaî yasalar, hukuk, ekonomi, siyaset, birey-toplum ilişkisi, eğitim, sağlık vb. alanlarla ilgili birçok malumatı bünyesinde barındırır. Düne ışık tuttuğu gibi bugüne ve yarına da ışık tutmaktadır.²⁸ İslâm medeniyetinin doğuşunda, gelişip büyümesinde Kur'an'ın bu teşvik edici ve motor gücü rolü yadsınamaz. Nitekim Kur'an'ı hayatlarının her alanında tahakkuk ettiren toplumlar hem maddî hem manevî atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Aksi durumda ise toplum daha fazla ayakta tutunamamış, aşınmaya ve nihayetinde çöküntüye yüz tutmuştur. Bütün İslâmî ilimlerin ana kaynağı olan Kur'an, bu ilimlerle ilgili hükümleri, bilgileri ve prensipleri ihtiva eder. Geçmiş milletlerden, medeniyetlerden ve onların inanç ve ahlakî durumlarından söz eder. Kur'an bunlardan bahsederken ibret, tecrübe ve gözlem metodunu kullanır. İnsana; anlatılanlardan ders alma, geçmişi okuyarak

26 Sariçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 4.

27 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 40; Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 40.

28 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 40-41; Sariçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 33.

geleceği inşa etme misyonu yükler. İnanç, ibadet ve ahlak ile ilgili temel ilkeler koymanın yanında, insanın hayatını sürdürebilmesi için kural ve kaideleri belirler.²⁹

Yine Kur'an'da, milletlerin inanç, ahlâk, sosyal ve ekonomik durumlarından bahsedilirken günümüzde yaşayan milletlere de bunlardan ders çıkarma bilinci aşılar. Allah'ın çağrısına kulak veren milletlerin ve kavimlerin kurtuluşu, bu çağrıya kulak asanların ise helake sürüklendiğini çarpıcı bir üslup ile ortaya koyar. Allah tarafından indirilen ve daha sonra tahrife uğrayan Tevrat ve İncil, yeni bir medeniyet inşa etmede, yeni bir düşünce tarzı getirmede, yeni bir dünya görüşü kazandırmada herhangi bir başarı sağlayamadı. Nitekim Yahudiler, kendilerine indirilen Tevrat'ı millî ve ırkî bir paradigmayla okuyup anlamış, dinin yalnız kendilerine indirildiğine, Tanrı'nın sadece kendilerinin Tanrısı olduğuna inanmış ve Tevrat'ı sadece tek ırka hitap eden bir kitap olarak algılamışlardır.³⁰ Oysa Kur'an, tek bir ırka ve bir millete hitap etmeyip insanlığın tümüne gönderilmiş ve Kur'an, Müslümanların hem dünya hayatını hem de âhîret hayatını şekillendirmiş, onları vahyin ruhuyla yoğurmuş ve medeniyet kurmalarında asli bir rol oynamıştır. Kur'an'da; içtimaî kurallar, bireyler arası ilişki, birey toplum ilişkisi ve devlet-birey ilişkisi ile ilgili karşılıklı hak ve görevler açıkça tayin edilmiştir. Akla, tefekküre, düşünceye büyük önem veren Kur'an, Müslümanları, siyaset, edebiyat, felsefe, sosyoloji, sanat, hukuk, dinler tarihi ve medeniyetler tarihi gibi alanlarda çalışmaya sevk ve teşvik etmiştir. Bu incelemeler ve çalışmalar neticesinde birçok müessesese teşekkül etmiştir.³¹ İslam medeniyetine kaynaklık teşkil etmiş ikinci büyük güç Sünnet'tir.

2. 2. Sünnet

Kur'an'dan sonra Müslümanların dünya ve âhîret hayatlarını şekillendiren ikinci muharrik güç sünnettir. Sünnet, Peygamber efendimizin söz, fiil ve takrirlerinden ibarettir.³² Peygamber gerek vahyin açıklanması, gerek tatbikî noktasında İslâm toplumu için eşsiz bir örnek olmuştur. Bu noktada O, Rabbinin ona çizdiği yoldan ayrılmamış ve söylemleri ve uygulamaları

29 Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine* (Ankara: DİB Yayınları, 1991), 147-150.

30 Atay, Hüseyin, "İslâm Medeniyetinin Çöküş Sebepleri ve Yeni Bir Atılımın Ön Şartları", *İslâm ve Modernleşme* (II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, 1997), 192.

31 Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 41-42.

32 Yusuf el-Karadavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayınları, 2014), 29; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2012), 37.

ile vahyin dışına çıkmamıştır.³³ O'nun ortaya koyduğu yaşam pratiği, dini ve Kur'an'ı açıklamak ve tatbik etmektir.³⁴ Nitekim Peygamberin ahlâkı hakkında soranlara cevap olarak Hz. Aişe "Siz hiç Kur'an'ı okumuyor musunuz? Onun ahlakı Kur'an'dı." demiştir.³⁵ Yani Sünnet, İslâm'ın ve Kur'an'ın Peygamber şahsında tahakkuk ettiği somut delilidir. İslâm medeniyeti, teoriğini vahiyden, pratiğini ise Peygamber'in sünnetinden almıştır. Bir başka deyişle Peygamber teorik ve pratiği kendi şahsında bir araya getirmiş ve gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ortaya koyduğu ve Müslümanların hem pratik olarak gördüğü hem de bu pratiği hayatlarına uyguladığı sünnet, Müslüman toplumunun hayatını inşa etmede büyük rol oynamıştır. Bu örnekliliği, Müslüman'ın hayatının her alanında görmek mümkündür. Örneğin; Müslümanların dinî, ahlakî, siyasî, içtimaî ve iktisadî yaşamlarında, kültür, sanat ve mimarî alanlarında bu örneklik bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Peygamber, Müslümanların ilim ve hikmeti gördükleri yerde almalarını, sanat ve sanatkârı korumalarını, yabancıların bulup kullandıkları, geliştirdikleri araç ve gereçleri kullanmalarını, insan yaşamı kolaylaştıran ve fayda sağlayan yeniliklere kapalı olmamalarını Müslümanlara buyurmuş ve onları bu noktada teşvik etmiştir.³⁶ Kur'an ve Sünnet'in yanında şu kaynaklar da zikredilebilir. Bunlar; Müslüman milletlerin kültürleri, kadîm kültür ve medeniyetler, ilim ve teknoloji,³⁷ genel tarih kitapları, edebiyat ve kültür kitapları, fütuhât kitapları, divanlar, mahalli tarihler ve şehir tarihleri, haraç ve emval kitapları, coğrafya kitapları, teracim ve tabakat kitapları, sanat eserleri ve tercümelere dir.³⁸ Şimdi de aşağıda İslam Medeniyetinin doğuşu, gelişimi ve bu medeniyette ön plana çıkan temel birtakım değer ve ilkeler ele alınacaktır.

3. İslâm Medeniyetinin Doğuşu ve Gelişimi

Birçok medeniyet bir takım maddî ve manevî değerler üzerine inşa edilmiş ve yükselmiştir. Kimileri bu değer ve yargılarla adını geleceğe taşımış, böylelikle kalıcılığı yakalamış ve evrensel olma misyonunu (amacını) yüklen-

33 en- Necm, 53/3-5.

34 Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 42-43.

35 Müslim, "Salât," 746.

36 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 43.

37 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 43-48.

38 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 34-35.

miştir. Yine bazı medeniyetler ahlakî ve sosyal çözülme ve çöküntülerle zamanın sert esen rüzgârları karşısında tutunamamış ve kısa sürede yerini bir başka medeniyete bırakmıştır. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde, Yunan-Bizans Medeniyeti ve İran-Sasani Medeniyeti, yeni doğan bu medeniyet karşısında çaresiz kalmış ve sahneyi yeni doğan bu medeniyete bırakmıştır. Her medeniyette olduğu gibi İslâm medeniyetinin de doğuş, gelişme, ilerleme ve duraklama dönemleri olmuştur. Bu aşamaları şöyle sıralayabiliriz.

3. 1. Doğuş ve Gelişim

Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v)'i peygamber olarak seçip tebliğle görevlendirmesiyle başlayan, Emeviler'in yıkılışına kadar olan ki bir buçuk asırlık süre zarfını kapsamaktadır. Bu dönem vahiy ilkelerinin, ahlakî ve manevî değerlerin toplum yapısını şekillendirdiği dönemdir. Vahiy ve sünnetle yoğrulan İslâm toplumu bu dönemde sağlam bir kök salmış ve temellerini sağlam atmıştır. Peygamber efendimiz döneminde İslâm, Arap Yarımadasının tümüne, ardından Raşid Halifeler dönemlerinde ise yapılan fetihlerle birlikte, Suriye, Filistin, Irak, Mısır, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, İran ve Horasan bölgelerine yayılmıştır. Bu bölgelerde yapılan fetihlerle birlikte İslâm'ı kabul eden halklar İslâm'ın ruhuna aykırılık teşkil etmeyecek kültür, gelenek ve göreneklerini devam ettirmiştir. İslam Medeniyeti bu zenginlikleri ve farklılıkları bünyesine katarak çok kültürlü bir medeniyet olma özelliği kazanmıştır. Peygamber döneminde inşa edilen Mescid-i Nebevî,³⁹ çok yönlü ve çok amaçlı bir mescid görevi icra etmekteydi. Bu mescitte dinî eğitim ve öğretimin yapılmasının yanı sıra, siyasî yönetim, devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesi, elçilerin kabul edilmesi, ganimetlerin toplanılması ve dağıtılması, savaş kararlarının alınması gibi görevler de yerine getiriliyordu.⁴⁰ Peygamber efendimiz döneminde yapılan bir diğer önemli icraat ise Medine Anayasa'sının imzalanmasıdır.⁴¹ Medine'ye hicretle birlikte burada yaşayan

39 Ebi Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l Kübra*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu'l Hanci, 2001), 1:205-206; İsmail b. Ömer İbn-i Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Beyrut: Mektebetu'l Mearif, 1990), 3:214-218 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 1:158; Ahmed Güner, "Asr-ı Saadet'te Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları" (Editör: Vecdi Akyüz), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007), 3:225-226; Mevlana Şibli Numani, *Peygamberimizin Hayatı*, çev. Ahmet Karataş (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 115-116.

40 Güner, "Asr-ı Saadet'te Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", 3:230-238; İbrahim Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", (Editör: Eyüp Baş), *İslâm Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 121-122.

41 Ebu Muhammed Cemalüddin Abdülmelik İbn-i Hişam, *Siretu-n Nebeviyye*, thk. Ömer

Yahudi, Hıristiyan ve diğer halklarla yapılan Medine sözleşmesi, bu halkları tek bir çatı altında toplamış, karşılıklı hak hukuka dayalı bir yönetim benimsenmiştir. Peygamberin eğitime verdiği önemi ve savaş esirlerine nasıl muamele edilmesi ile ilgili tavrını Bedir savaşında(624) görmekteyiz. O, Bedir savaşında tutsak edilen ve okuma-yazma bilen esirlerin, bunu başkalarına da öğretmek şartıyla serbest bırakılmasını ve tutulan esirlere iyi muamele edilmesini ve onlara eziyet edilmemesini buyurmuştur.⁴² Ayrıca Medine'deki Ensar ve Muhacir arasında gerçekleştirilen muahata (kardeşleştirme) İslâm medeniyetinin içtimaî, ahlakî ve insani yönünü temsil etmektedir.⁴³ Daha sonra Hz. Peygamberin vefatının ardından devleti yöneten halifeler de İslâm medeniyeti binasına tuğlalar eklemekle aynı misyonu(amacı) yüklenmiş ve devam ettirmişlerdir.

Hz. Ebubekir döneminde (632-634), birtakım kabileler dinden dönmüş, zekât vermemeye başlamış ve yine birtakım kimseler Peygamberlik iddiasında bulunmuştur.⁴⁴ Hz. Ebubekir bunlarla mücadelede büyük bir gayret ve çaba sarf etmiş, merkezî yönetimi ve istikrarı sağlamıştır.⁴⁵ Bizans ve Sasanîlere karşı mücadelelere girişmiştir.⁴⁶ Savaşta uygulanacak İslâm

Abdusselam et-Tedmuri (Beyrut: Daru'l Kitab'il Arabi, 1990), 2:143-146; Ebu'l Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el Ya'murî İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l Eser fi Fünûnü'l Megazî ve's Şemâil ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-İd el-Hatravi-Muhyiddin Meto (Beyrut: Dar'u İbn-i Kesir, 1992), 1:119; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1:166-168; Munir Muhammed Ğadban, *Fikhu's-Siretin-Nebeviyye* (Mekke: Ummu'l Kura Üniversitesi Yayınları, 1994), 367 vd.; Ali Muhammed Sallabi, *Siyer-i Nebi*, çev. Mustafa Kasadar-Sadullah Ergin-Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 1:588.

42 İbn-i Sa'd, *et-Tabakatul' Kübra*, 2:16-19; Abdilkadir b. Muhammed el-Makrizi, *İmtâ'ül-Esma' Bimâ Li'n-Nebiiyi Mine'l-Ahvâli Ve'l Hedefeti Ve'l Metâi*, thk. Muhammed Abdulhamid en-Numeysi (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1999), 1:119; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1:192-193; İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 2:239.

43 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l Eser*, 1:321-322; Ebu'l Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbü'l Eşrâf*, Thk. Suheyl Zekkar-Riyaz Zerkeli (Beyrut: Daru'l Fikr, 1996), 1:318-319; Nuri Ünlü, *İslâm Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 1:37; Adnan Demircan, *Tarihin Akışını Değiştiren Son Peygamber* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 82-102.

44 Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkûdî, *Kitabu'r-Ridde*, Thk. Yahya el Ceburi (Beyrut: 1990), 49-50; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l Mülük*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: Daru'l Me'arif, 1967), 3:227-240, 249-252, 267-275.

45 Ahmed b. Yahya el-Belazuri, *Fütühu'l Buldân*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 111-124; Ahmet b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer, *Tarihu'l Ya'kubî* thk. Abdul Emir Mihna (Beyrut: Şeriketu'l a'lamî li'l Matbuât, 2010), 2:13-15; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 2:57-62; Ramazan el- Bûti, *Fikhu's Siyre*, çev. Atik Aydın (İstanbul: Bilge Adamlar Yayınları, 2012), 453-454; Sırma, *Müslümanların Tarihi*, 3:54-59.

46 Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2:69-77.

hukukunu savaşa gidecek olan Müslümanlara sürekli hatırlatmış, haksız yere kimsenin malına, canına ve ırzına zarar verilmemesini telkin etmiştir.⁴⁷ Dağınık ve parça parça olan Kur'an-ı Kerim'i bir araya toplamış, Mushaf haline getirmiştir.⁴⁸ Ülkeyi vilayetlere bölmüş, memurlarla maaş bağlanılmasını kararlaştırmıştır.⁴⁹ Böylelikle Peygamber öğretisinin ölümünden sonra devam ettiricisi olmuştur.

Hız. Ömer devri (634-644), fetih hareketlerinin en yoğun olduğu dönemdir. Bizans'a ve Sasaniler'e ağır darbelerin vurulduğu bu dönemde Medâin,⁵⁰ Horasan, Kafkasya bölgeleri, Şam, Kudüs,⁵¹ Mısır fethedilmiştir.⁵² Devlet teşkilatlanması ve birçok müessesenin kurulması da bu dönemde olmuştur. Divan, adliye ve askerî teşkilatın kurulması, yeni medeniyet merkezlerinin inşa edilmesi bunlara örnektir.⁵³ Yine bu dönemde takvim başlangıcı olarak Peygamber (s.a.v.)'in Medine'ye hicreti kabul edildi.⁵⁴ Hız. Ömer, toplumda gerçekleştirdiği uygulamalarla, adil yaklaşım ve yargılamalarıyla adeta adaletle özdeşleşmişti. O, muhtaç ve yoksul kimselerin gözetilmesi için büyük çabalar harcamış ve bu noktada din ayrımı yapmamış, Hıristiyan olsun ve Yahudi olsun onun yanında belirleyici unsur muhtaçlık olmuştur. Yine ona göre, sosyal statüsü olmayan bir kişi ile siyasî nüfuza sahip biri arasında bir fark yoktu. O Hakk'ın ve adaletin üstünlüğüne inanıyordu. Bu yüzden O'nun halifeliği döneminde halk istikrarı yakalamış, toplum maddî ve manevî huzuru bulmuştur. Onun döneminde yapılan bir başka yenilik de fetihlerde elde edilen arazileri devlet malı haline getirmiş ve olası bir toprak ağalığının önüne geçmiş olmasıdır.⁵⁵

47 Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2:55-56.

48 Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyutî, *Tarihu'l Hulefâ* (Katar: Vizâretu'l Evkâf ve's Şuunil İslâmiyye, 2013), 163; Ünlü, *İslâm Tarihi*, 1:90-91; Sırma, *Müslümanların Tarihi*, 3:70-71.

49 Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 57.

50 Ebû Ahmed b. Davud ed-Dineverî, *el-Ahbârü't Tivâl*, nşr. Ömer Faruk Tabba, Beyrut: Dâru'l-Erkam, trs.), 120-121.

51 İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Abdusselam et-Tedmurî (Beyrut: Daru'l Kitab' il Arabi, trs.), 2:329.

52 es-Suyutî, *Tarihu'l Hulefâ*, 237-238; el-Bûti, *Fıkhü's Siyre*, 459-460; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2:113-144; Sırma, *Müslümanların Tarihi*, 3:93-120.

53 es-Suyutî, *Tarihu'l Hulefâ*, 254; Yakubî, *Tarihu'l Ya'kubî*, 2:44-46; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2:152-162.

54 Yakubî, *Tarihu'l Ya'kubî*, 2:35.

55 Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Muhammed Amâre (Kahire: 1989), 157;

Hız. Osman (644-656) devri ise bir yandan fetihlerin devam ettiği, İslâm'ın yayıldığı, diğer yandan ise fitnelerin yaşandığı, İslâm toplumun elde edilen maddî refah ile maneviyatının zayıfladığı, siyasî ve içtimaî çalkantıların baş gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde İran, Kafkasya, Afrika'da fetihler devam etmiş, ilk donanma oluşturularak, Akdeniz'de stratejik açıdan büyük bir öneme sahip olan Kıbrıs İslâm topraklarına katılmıştır.⁵⁶ Yine bir diğer gelişme eldeki Kur'an nüshaları toplatılarak tek bir nüshada karar kılınmış ve bu nüshalar çoğaltılarak çeşitli bölgelere gönderilmiştir.⁵⁷ Hız. Osman dönemine yapılan eleştirilerden biri de onun yönetimdeki zayıflığı, kendi soyuna öncelik vermesi ve devletin en üst kademelerine kendi soyundan olanları getirmesi olmuştur.⁵⁸ Böylelikle toplumda bir huzursuzluk meydana gelmiş ve siyasî olarak ilk ayrılıklar başlamıştır. Bu da mezhepsel bölünmenin alt yapısını hazırlamıştır.⁵⁹ Tüm bu sorunların ve kargaşaların neticesinde Hız. Osman, 18 Zilhicce 35/17 Haziran 656' da evininin etrafını saran isyancılar tarafından katledildi.⁶⁰

Hız. Ali devri (656-661) devlete karşı ayaklanmaların ve Müslümanların birbirleriyle savaşa tutuştuğu bir dönemdir. Hız. Osman'ın öldürülmesinden sonra Halife seçilen Hız. Ali'den Müslümanlardan bir grup öldürülen Halifenin kanının alınmasını istediler.⁶¹ O da bunun zor olduğunu, bu öldürme işinin kimler tarafından gerçekleştirildiğini tespit etmenin kolay bir iş olmadığı söyleyince Hız. Ali'ye karşı cephe almalar başladı. Hız. Ali, ilk iş olarak valilerin yerlerini değiştirmiş, siyasî birliği sağlama yoluna gitmiş ancak bu muhaliflerinin daha da çoğalmasına sebep olmuştur.⁶² Şam valisi Muaviye de öldürülen halifenin kanını sorma noktasında Hız. Ali'ye muhalefet etmeye başlamış ve bunun sonucunda Cemel ve Sıffın savaşları ve Hakem olayı

Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2:94-111.

56 Yakubî, *Tarihu'l Ya'kubî*, 2:58-63; es-Suyutî, *Tarihu'l Hulefâ*, 267-240.

57 Yakubî, *Tarihu'l Ya'kubî*, 2:66; Ünlü, *İslâm Tarihi*, 1:129-133; Sırma, *Müslümanların Tarihi*, 3:171-180.

58 Yakubî, *Tarihu'l Ya'kubî*, 2:58.

59 Ünlü, *İslâm Tarihi*, 1:133-135; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2:207-215.

60 Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihu'l İslâm*, thk. Beşşar Avvad Mahmud (Beyrut: Dar'ul Ğarbi'l İslam, 2003), 2:266-268; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2:250.

61 el- Bûti, *Fıkhü's Siyre*, 475.

62 Ebu'l Hasan b. Ali el-Mes'udî, *Murucu-z zeheb ve Meadinu'l Cevher* (Beyrut: el- Mektebetu'l Asriyye, 2005), 2:277-278; Sırma, *Müslümanların Tarihi*, 3:224-225.

vuku' bulmuştur.⁶³ Hakem olayını kabul etmeyen birtakım kimseler 661'de Hz. Ali'yi şehit etmişlerdir.⁶⁴

Şam Emevileri (661-750) devri iç karışıkların yaşandığı, siyasî istikrarsızlığın yoğunlaştığı, halkın farklı gruplara ayrıştığı bir dönem olmuştur. Bunun yanında fetihlerin devam ettiği de görülmektedir. İlk Halife Muaviye, Hz. Ali'ye sevgi besleyen, onun tarafında saf tutanlarla, ayrılıkçı bir hareket olan Harihîlerle ve Abdullah b. Zübeyr ile mücadelelere girişmiş ve merkezî otoriteyi sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde Horasan, Maveraünnehir, Sistan, Kuzey Afrika ve Anadolu'ya fetihler düzenlenmiştir.⁶⁵ Tüm bu kötü havaya rağmen birtakım ilmî, kültürel ve sanatsal gelişmeler de yaşanmıştır. Hadis ve fıkıh dallarında Hasan-ı Basri, Şihab ez- Zuhri, Şabi gibi, şiir, edebiyat ve belağat alanında Ömer b. Ebi Rebia, Cemil Ferezdak gibi, tarihte, Ubeyd b. Şerye, Vehb b. Münebbih, Ka'b gibi şahsiyetler yetişmiştir. II. Ömer Yunan tıbbını İskenderiye'den Harran'a taşımış, Halid b. Yezid b. Muaviye de İskenderiye okulunda Arapça bilen ilim adamlarını Şam'a çağırarak tıp, kimya ve astronomi alanlarında yazılmış kitapları Yunanca ve Kıptç'a'dan Arapçaya tercüme ettirmiştir. Yine I. Mervan'ın tabibi Maserceuy el-Basri, Ahron'un tıbbı dayalı eseri "*Künnas'ı*" Arapçaya çevirmiştir. Yine bu dönemde cami ve mescid inşaları ön plana çıkmaktadır. Mimarî alanda Greko- Romen, Sasanî ve Hindu mimarî teknik ve yapılarından esinlenilmiş, ilk defa minare, mihrap ve minber inşası bu dönemde görülmektedir.⁶⁶

Endülüs Emevileri, iç ve dış ayaklanmalara rağmen Avrupa'da bir devlet kurabilmiş ve İslâm medeniyetinin zirvesine ulaşabilmişlerdir. Bu dönemde fıkıh, tarih, felsefe, edebiyat, astronomi, coğrafya kimya, tıp, mimarî ve musikî alanlarında birçok gelişmeler yaşanmış ve yaşanan bu gelişmeler İslâm'ın Avrupa tarafından tanınmasını ve incelenmesini sağlamıştır.⁶⁷ Kurtuba Kütüphanesinin, dört yüz bin veya altı yüz bin kitabı bünyesinde barındırdığı rivayetleri ilmin ne düzeyde olduğunun açık bir kanıtıdır. Bu

63 el-Mes'udî, *Murucu-z zeheb ve Meadinu'l Cevher*, 2:275-279, 305-311; Yakubî, *Tarihu'l Ya'kubî*, 2:90-91.

64 el-Mes'udî, *Murucu-z zeheb ve Meadinu'l Cevher*, 2:320-321; Yakubî, *Tarihu'l Ya'kubî*, 2:119; es-Suyutî, *Tarihu'l Hulefâ*, 295-296; el- Bûtî, *Fıkhü's Siyire*, 475-483; Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 178-182.

65 İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, *Emeviler*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 21.

66 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 59-60.

67 S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev.Yusuf Hazar (Ankara: Rehber Yayınları, 1990), 229.

medeniyet İslâm âlemine birçok âlim yetiştirmiştir. İbn-i Rüşd, İbn-i Hazm, İbn-i Bacce, İbn-i Tufeyl ve İbn-i Haldun gibi büyük şahsiyetler bu medeniyetin yetiştirdiklerinden bir kaçıdır.⁶⁸ Eğitim alanında büyük gelişmeler yaşanmış, sadece Kurtubada 800 okulun olduğu rivayet edilmiştir. Kurtuba, Gırnata ve İşbiliye medreselerinde Avrupa'dan gelen birçok öğrenci ders görmüştür.⁶⁹ Sanat ve mimarî alanında, Kurtuba Cami,⁷⁰ Medinetü'z Zehra şehri ve Camisi, el-Hamra sarayı bu medeniyetin ulaştığı yüksek seviyeyi gösteren eserlerdendir.⁷¹

Abbasiler dönemi (758-1258), İslâm medeniyetinin en parlak ve verimli olduğu dönemlerden biridir. 750-800 yılları arasında farklı kültürlerle karşılaşılması sonucu doğan ihtiyaçlara bağlı olarak yoğun bir tercüme faaliyetinin yapıldığı görülür. Bu dönemde İran, Grek ve Hint medeniyetlerinin birçok alandaki eserleri Arapçaya tercüme edilmiş,⁷² mezhep ekolleri ortaya çıkmış, İslâmî ilimlerin temelleri atılmıştır. Yaşanan diğer gelişmeler arasında Emevîler'in Arapçılık politikasının aksine Abbasî devletinin tüm ırkları ve kesimleri kucaklayıcı bir yol benimsemesini, akademik müessesene niteliğindeki Beyt'ul Hikme'nin kurulmasını,⁷³ halifenin otoritesinin zayıflaması sonucu, iktidar kavgalarının önüne geçme amacıyla emirul-ümeralık müessesesinin kurulmasını, toprak hukuku ve vergiler alanındaki düzenlemelerin yapılmasını zikredebiliriz.⁷⁴

Aşağıda İslam medeniyetinin birtakım özellikleri, ilkeleri ve dayandığı dinamikler maddeler halinde ortaya konulacaktır.

4. İslâm Medeniyetinde Birtakım Temel Dinamikler

Medeniyetler, kendi bünyesinde barındırdığı birtakım değerler ve özelliklerle birbirlerinden ayrılırlar. Kimi medeniyetlerde akıl, bilim ve teknoloji gibi özellikler ön plana çıkarken kimi medeniyetlerde ise ziraat ve üretim ön plandadır. Yine bazı medeniyetler maddi yönden ilerleme sağlarken, kimi

68 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 61.

69 Sırrı Üçer, "İslâm Medeniyeti", *İslâm Medeniyeti Mecmuası 1*, sy. 8 (1968): 25.

70 Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, (Ankara: TDV. Yayınları, 1994), 1:67.

71 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 62.

72 Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 3:459-460; Ünlü, *İslâm Tarihi*, 1:298.

73 Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin (Ankara: Elips Yayınları, 2004), 65.

74 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 62-65.

medeniyetler ise ahlakî, ruhî ve manevî açılardan gelişme sağlamıştır. İslâm medeniyetinde de birtakım temel dinamikler mevcut olup bu dinamikler İslâm medeniyetini asırlarca ayakta tutmuş, dinamiklerin dinç ve güçlü olduğu dönemlerde ilerleme sağlanmış, dinamiklerin zayıfladığı zamanlarda ise gerileme yaşanmıştır. Şimdi bu temel dinamiklere bir göz atalım.

4. 1. Tevhit Eksenli Oluşu

Tevhid, Allah'ı rab ve ilâh olarak tanımak, onun birliğini ikrar ve onun ortağının veya denginin olmadığını kabul etmeye denir. İslâm medeniyetinin esasını ve özünü oluşturan Tevhid, şirkin zıddı olup Allahın yüceliğini ve birliğini ifade eder. Sadece inançsal düzeyde kalmayan hayatın her alanına nüfuz edip kuşatan Tevhid, bir yaşam biçimini, dünya görüşünü temsil eder. Tevhid, Allahın sonsuz güç ve kudreti karşısında kişinin kendi acziyetinin ve zayıflığının farkına varmasıdır. Tevhide inanan bir insan, Allah'ın ona çizdiği çizgileri aşmaz, aykırı hareket ortaya koymaz. Bütün yapıp ettiklerinin Allah'ın rızasına uygun olmasına riayet eder, böylelikle yaşamını anlamlı ve değerli kılar. Yine tevhid inancı insanı diğer insanlara⁷⁵ ve tabiata karşı özgür kılar, kula kulluktan kurtarıp Allah'a kulluğa çağırır, tabiatın boyunduruğu altına girmeyi yasaklayıp büyü, sihir ve ruhçuluğu reddeder. Batıl inanış ve hurafelerden zihinleri, kalpleri ve ruhları arındırır, berraklık ve sadelik kazandırır.⁷⁶ Tevhit inancı, vahiy, akıl ve duygu uyumundan, maddî-manevî dengeye, bireysel ve toplumsal dengeye kadar hayatın her alanını ihata etmiştir. Adeta bir eleme-dokuma işi gören tevhid, İslâm'ın ruhuna ve bünyesine aykırı olan şeyleri ayıklamış ve devre dışı bırakmıştır, bu ruha ve yapıya uygun olanları ise almış ve işlemiş ve İslâm medeniyetine kazandırmıştır. İslâm medeniyetinin muharrrik gücü olan Tevhid, ilim, sanat,⁷⁷ düşünce ve toplumsal hayatın her alanında etkisini bariz bir şekilde göstermiştir.⁷⁸ İnsanlığa gönderilen tüm peygamberler, onları şirkin karanlığından, putperestliğin çarpık ilah anlayışından bir olan Allah'a davet etmişlerdir. Nitekim şu ayetleri birçok Peygamber kavmine okumuş ve onları bir olan Allah'a ibadete çağırılmışlardır. "Sizin ilahınız tek bir ilahdır. O'ndan

75 Yusuf el-Karadavî, *Tevhidin Hakikati*, çev. İshak Turgut ve M. Recai Gündüz (İstanbul: Nida Yayınları, 2014), 90.

76 Şulul, *İbn Haldun'a Göre İslâm Medeniyeti*, 38-43.

77 Şulul, *İbn Haldun'a Göre İslâm Medeniyeti*, 49-52; Bayram Ali Çetinkaya, *Medine*, "Medeniyet ve İslâm Medeniyeti -Medine'den Medeniyete", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 22 (2010): 41.

78 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 50-51; Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 46-47.

başka ilah yoktur. O Rahman'dır, Rahimdir."(Bakara, 2/163) "Ey kavmim! Allaha ibadet edin, sizin ondan başka ilahınız yoktur."(A'raf, 7/59)

4. 2. Adalet Temelli Oluşu

İçinde yaşam sürdürdüğümüz bu hayat, karşılıklı hak ve görevlere dayanır. Sosyal hayatı yaşanılır kılan, birey ve toplum arasındaki ilişkileri sağlıklı bir zemine oturtan bir takım evrensel değerler bulunmaktadır. Bu noktada ilişkilerin sağlıklı bir zemine oturtulması da temelde adalet ilkesine bağlıdır. Zira İslâm'ın adalet mekanizması, sosyal hayat içerisinde meydana gelebilecek haksızlık ve zulümlere meydan vermeyen, imkân ve fırsat eşitliği sunan bir niteliktedir.⁷⁹ Bu adalet mekanizması sayesinde haksızlıkların önüne geçilir, zulüm ortadan kaldırılır, yozlaşan birtakım manevi değerler tekrar canlandırılır, sınıflar arası maddî dengesizlik en alt seviyeye indirilir, din, dil, ırk ve mezhep ayrımı gözetilmeden insanlık ve değerler üzerine bir yapı tesis edilir. Böylelikle İslâm dinini hâkim kılmak, insanları akide, manevi ve ahlakî değerler etrafında bir araya getirmek, ideal ve yaşanılabilir bir toplum inşa etmek adalet ilkesi sayesinde gerçekleşebilir. İslâm'da soy, nesep, ırk, zenginlik, sosyal statü ve kişisel imtiyazlar bir üstünlük göstergesi değildir. Üstünlük takvaya, Allah'tan sakınmaya bağlanmıştır.⁸⁰ Adil bir yönetim, toplum oluşturmak İslâm'ın öncelikleri arasındadır. Nitekim menfaatten, kişisel çıkardan, kin, nefret ve öfkeden uzak bir toplum inşa etmek adalet prensibine bağlıdır.⁸¹ Kur'an-ı Kerim'de adaleti emreden onlarca ayet vardır. Bunlardan birkaçını burada zikrederim. "Ey inananlar! Allah için adaleti yerine getirmede, adalet ve dürüstlüğün tanıkları olarak, adaleti gerçekleştirenlerden olun / adaleti yerine getirmede örnek olun. Bir topluluğun çirkinlik ve kötülüğü / bir topluluğa olan kininiz sizi adaletli davranmaktan alıkoymasın. Adaletli olun / adil davranın. Allah'ı dinleyin."(Mâide 5/8), "Ey inananlar! Kendiniz, ananız, babanız ve yakınlarınız aleyhinde bile olsa, Allah için tanıklık ederken adaleti gözetin. Şahitlik yaptığınız kimseler, ister varlıklı olsun, ister yoksul olsun, Allah her iki tarafa da sizden daha yakındır. Öyleyse, kişisel çıkar ve duygularınıza uyarak, taraflı davranmayın. Gerçeği çarpıtırmanız veya tanıklık etmekten çekinirseniz, bilirsiniz ki Allah yaptıklarınızı haber alır." (Nisa 4/135), "Allah, sorumluluklarınızı yürütürken, insanlara karşı adil davranmanızı öğütler. Allah size ne güzel öğüt veriyor." (Nisa

79 Mustafa Kara, "Kuran'da Adalet Kavramı ve Güncel Değeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 34 (2013): 138.

80 Hucurât 49/13.

81 Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 51.

4/58) “Allah adaleti, iyilik yapmayı ve akrabaya yardım etmeyi emreder.” (Nahl 16/90) “Yetimin malına, o erginlik çağına erişinceye kadar -o en güzel (şeklin) dışında- yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı doğru olarak yapın. Hiç bir nefse, gücünün kaldırabileceği dışında bir şey yüklemeyiz. Söylediğiniz zaman -yakınız dahi olsa- adil olun. Allah’ın ahbine vefa gösterin. İşte bunlarla size tavsiye (emr) etti; umulur ki öğüt alıp düşünürsünüz.” (En’am 6/152)

Ayetlerden de anlaşıldığı üzere, Yüce Allah hem bireyden hem de bireylerden meydana gelen toplumdaki adil olmalarını istemektedir. Nitekim adalet, Hakka ulaşmada en temel prensiplerdendir. Toplumsal hayatın her alanında adaleti gözetmek, haksızlıktan imtina etmek gerekir. Çünkü adalet, tarih boyunca toplumları ayakta tutan, sosyal yapıyı sağlam zemine oturtan ve geleceklerini belirleyen temel yapı taşı olmuştur.

4. 3. İnsanı Merkeze Almış Oluşu

Yüce Allah dünyayı insan için yaratmış ve birçok şeyi onun hizmetine sunmuştur.⁸² İnsanın değeri ve saygınlığı ortaya koyduğu eylemlerle belirlenir. Allah’a isyan, insanı dalalete, itaat ise hidayete götürür. İçinde bulunduğu dünya insan için bir mücadele sahasıdır. Ya bu mücadeleden zaferle ayrılmış ebedi mutluluğa kavuşur ya da kaybedip sonu hüsrana, nedamet ve yenilgi olan ebedi azaba ve mutsuzluğa duçar olur. İnsan denilen varlık zaafiyet ve bir takım güçlerle donatılmıştır. Sahip olduğu bu güçlerle zayıf yönlerini kuvvetlendirir ve zayıflığın kendisini muhasara altına almasını engeller. İnsana yeryüzünü imar ve ıslah etme görevi verilmiş ve bu görevi ifa ederken kendisine gerekli olan tüm özellikler bahşedilmiştir. İslâm’da insana, insan olduğu için değer verilmiş, din, dil ve ırk ayrımı yapılmamış, sırf insan oluşu esas alınmıştır. Yaşlılar, kadınlar, çocuklar, zayıf bırakılmışlar ve bedensel rahatsızlıkları bulunanlar birtakım hukukî haklarla korunma ve güvence altına alınmıştır. Nitekim İslâm’ın amacı insanın, inanç, can, mal, nesil ve akıl gibi aslî değerlerini ve kişisel haklarını koruma altına almak ve onlara bu noktalarda güvence sağlamaktır.⁸³ İslâm, kan bağına dayalı kardeşlik yerine inanca dayalı bir kardeşliği esas almıştır. Nitekim bu da kan bağına dayalı kardeşlikten alan ve imkân itibarıyla daha geniştir. İslâm’ı kabul eden kişi, büyük İslâm ailesine dâhil oluyor ve tevhit çatısı altında akide kardeşliğine katılıyordu. Kan bağına, soy ve nesep bağına bağlı

82 el-Bakara 2/29; Lokman 31/20; Çetinkaya, “Medine, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti -Medine’den Medeniyete”, 42-43.

83 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 47.

kardeşlik ise yerel ve bölgesel kalmakta, oysa inanç bağı dünyanın farklı bölgelerindeki insanları bir ülkü, bir gaye etrafında inançsal, düşünsel ve duygusal birliktelikle bir araya getirebilmektedir.⁸⁴ İslâm insanı, kula kulluk etme, ona boyun eğme zilletinden kurtarıp bir olan Allah'a kulluk etme, ona bağlanma ve ona itaat etme yüceliğine çıkarır.

4. 4. İlme Büyük Önem Vermiş Oluşu

İnsanı ilme, öğrenmeye, üretmeye teşvik etmede İslâm, oldukça hassas davranmıştır. İman ve amel başta olmak üzere konulan bütün şer'î hükümlerde aklilik ilkesi esas alınmıştır.⁸⁵ Nitekim inen ilk ayetler ilme verilen önemi ortaya koymaktadır. *"Oku, yaratan Rabbinin adıyla, O insanı embriyodan yarattı. Oku. Rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemlle öğretendir. İnsana bilmediğini O öğretmiştir."* (Âlak 96/1-5) Kuran'da yaklaşık 750 ayet ilimden ve onunla eş anlamlı kelimelerden bahseder. Bu ilme verilen önemin bariz bir göstergesidir.⁸⁶ İlme yapılan vurgular ve teşvikler, Müslümanların karşılaştıkları yeni kültür ve medeniyetlerle kolay bir ilişki kurmasını sağlamış ve bu medeniyetlerin bilgi, birikim ve tecrübelerinden faydalanılmıştır. İlme verilen bu denli önem neticesinde evren okunmaya başlanmış, kâinatın ayetleri üzerine etütler yapılmaya başlanmıştır. Bizzat Hz. Peygamber ilme önem vermiş ve onu elde etme noktasında teşvik etmiştir. Örneğin; Bedir esirlerini on Müslüman'a okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakması, Zeyd b. Sabit'ten Aramice veya Süryanice öğrenmesini istemesi bu noktada zikredilmeye değer örneklerdir. Yine bu teşvikler neticesinde Abdullah b. Amr b. As Tevrat üzerine incelemelerde bulunmuş, Abdullah b. Abbas da Tevrat ve İncil üzerine çalışmalar yapmıştır.⁸⁷ İlme verilen değeri anlama adına Peygamberin şu hadislerini de zikretmekle yetinelim. *"Eviden ilim tahsil etmek maksadıyla çıkan bir kimseye melekler yaptığı işten hoşnutlukları sebebiyle kanatlarını onun için yayarlar."*⁸⁸ *"Hikmetli söz, müminin yitiğidir; her nerede onu bulursa onu almaya en layık kimse odur."*⁸⁹

Müslüman bilginler, ilim öğrenme noktasında seçici olmuşlardır. İlim-

84 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 47; Bayram Ali Çetinkaya, *Medine'den Medeniyete* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 59.

85 Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 53.

86 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 48; Bkz. Ankebût 29/20, A'râf 7/185, Bakara 2/73, En'âm 6/50.

87 Abdülhuseyin Zerrinkub, *Karnâme-i İslâm*, çev. Abuzer Dişkaya (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), 45-46.

88 Müsned, 30/16-17 (18093).

89 Tirmizî, *İlim*, 39/19.

leri kritiğe tabi tutmuş, faydalı olanlar alınmış, zararlı olanlardan ise uzak durulmuş veya terk edilmiştir. Birtakım ihtiyaçlara binaen, astronomi, tıp, matematik, miras, kelam, felsefe bilimleri öğrenilmiş ve bu alanlarda eserler verilmiştir. Bu da göstermektedir ki İslâm'ın ruhuna aykırı olmayan, tevhidî anlayışa hâlel getirmeyen her bilim İslâm tarafından kabul görmüş ve üzerine çalışılması teşvik edilmiştir.⁹⁰ İslâm'da ilmin bu denli gelişmesi, bu dinin kendi içerisindeki dinamizmiyle alakalıdır. Nitekim bu dinde özgür düşünceye oldukça önem verilmiş ve birtakım akidevî sınırlar ihlal edilmedikçe yelpaze olabildiğince geniş tutulmuştur. İşte bu yüzden İslâm medeniyetini bir ilim medeniyeti olarak tanımlamamızda herhangi bir engel yoktur.

4. 5. Evrensellik Arz Edişi

İslâm, sınıf, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın bütün kesimlere hitap eder. Nitekim İslâm, sadece belli bir kavme, topluluğa, aileye, hanedana değil, tüm insanlığa gönderilmiştir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de, "Ey İnsanlar" hitabıyla başlayan birçok ayet ile din, dil, ırk, sınıf, cinsiyet ve kavim ayrımı yapmaksızın mesajının kıyamete kadar tüm insanlara olduğunu açıkça ifade etmiştir. İslâm medeniyeti, dışlayıcı, ötekileştirici, ayrıştırıcı olmayıp aksine kucaklayıcı, birleştirici ve kuşatıcıdır. İslâm medeniyeti ortaya koyduğu değerler itibarıyla bir kesimi muhatap almaz aksine daveti tüm insanlara olup bu davet çağlar üstüdür.⁹¹ İslâm son ilahi din olduğu için, kendisinden önceki dinlerin tamamlayıcısı olmakta ve mesajı da evrensel bir nitelik taşımaktadır. İslâm'ın ahlaki ve manevi değerleri, dünya ve hayat anlayışı, ortaya koyduğu hukukî ve toplumsal kurallar kendi nevi şahsına münhasır olup hedef kitlesi tüm insanlıktır.⁹² Bu evrensellik iddiası sayesinde kısa bir süre içerisinde Arap yarımadası dışına yayılmış ve tüm Dünya'ya adını duyurmuştur. Ayrıca temel birtakım değerler sayıldıktan sonra İslâm medeniyeti hakkında şunları da zikretmek gerekir. İslâm medeniyeti; hoşgörü ve müsamaha, sentezci, birçok ırk ve kültürü barındıran, maddî ve manevî dengeyi gözeten, gücünü hukukun üstünlüğünden alan bir medeniyettir. Sömürgeciliğe, asimilasyona karşı duran, güveni esas alan, inanç ve düşünce özgürlüğü sağlayan, barışı temel alan, toplumsal tabakalaşmayı önleyen, yardımlaşma ve dayanışmayı emreden kendine has bir dünya görüşü olan çağlar üstüne hitap eden bir medeniyettir.⁹³

90 Zerrinkub, *Karnâme-i İslâm*, 46-48.

91 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 49.

92 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 49.

93 Sarıçam ve Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 48-51; Baltacı, *İslâm Medeniyet Tarihi*, 51-55; Zerrinkub, *Karnâme-i İslâm*, 39-44; Ziya Kazıcı, *İslâm Kültürü ve Medeniyeti* (İstanbul: Kayı-

Sonuç

Tarihte birçok medeniyet inşa edilmiştir. Bu medeniyetler bir takım maddî-manevî değerler açısından birbirinden farklılık arz etmiştir. Kimi medeniyetler maddî açıdan ilerlemişken, kimi medeniyetler ise bazı ahlakî değer ve hasletler üzerinden yükselişe geçmiştir. Yine bazı medeniyetler bu maddî ve manevî dengeyi bünyesinde bir araya getirebilmeyi başarmıştır. İşte bu başarıyı sağlayan İslâm medeniyeti, on iki asır boyunca adını Dünya'ya duyurmuş ve getirdiği ahlakî ve manevî değerlerle tarihe yeni bir soluk kazandırmıştır. Hz. Muhammed(s.a.v.) ile temeli atılan İslam medeniyeti, dört halife döneminde kurumsallaşma yoluna gitmiştir. Daha sonra bütün siyasi ve fikrî anlaşmazlıklar ve karışıklıklara rağmen Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emevileri ile bu medeniyet zirve dönemini yaşamıştır. İslâm, vahye dayalı bir medeniyet inşa etmiş, tevhid eksenli ideal bir toplum meydana getirmiş, Kur'an ve Sünnet merkezli bir dünya görüşü sunmuştur. İslâm medeniyeti sahip olduğu evrensel değerler ile her dönemde çağlar üstü olmayı başarabilmiş, insanlığın kurtuluşu için her zaman bir reçete sunabilmiştir. Tevhid merkezli olması, karşılıklı hak ve özgürlükleri adalet temeline oturtmuş olması, din, dil ve ırk ayrımı yapmaksızın insanları ötekileştirmemiş olması, ilme büyük önem vermesi, ilerlemeyi ve gelişmeyi öngören bir dünya görüşü sunması açısından İslâm medeniyeti diğer medeniyetler karşısında büyük bir başarı ihraz etmiştir.

Kaynakça

- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*. 4 cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim. *Emeviler*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Baltacı, Cahit. *İslâm Medeniyet Tarihi*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2016.
- Braudel, Fernand. *Uygurlukların Grameri*. trc. M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996.
- Coşkun, Ahmet. *İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "Medine, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti -Medine'den Medeniyete", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sy. 22 (2010): 5-50.

- Çetinkaya, Bayram Ali. *Medine'den Medeniyete*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Dalkılıç, Bayram. "Bertrand Russell'in İslâm Kültürü, Medeniyeti ve Felsefesine Yaklaşımı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi sy.18* (2004): 55-90.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993 .
- Demircan, Adnan. *Tarihin Akışını Değiştiren Son Peygamber*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Dineverî, Ebû Ahmed b. Davud. *el-Ahbâru't Tivâl*. nşr. Ömer Faruk Tabba. Beyrut: Dâru'l-Erkam, trs.
- Durant, Will. *İslâm Medeniyeti*. çev. Orhan Bahaeddin. Ankara: Elips Yayınları, 2004.
- Ebu Halil, Şevki. *İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi*. çev. Atik Aydın ve Abdulhadi Timurtaş. İstanbul: Bilge Adam Yayınları, 2015.
- Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellam. *Kitâbu'l-Emvâl*. thk. Muhammed Amâre. Kahire: 1989.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l Buldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Ensâbü'l Eşrâf*. thk. Suheyl Zekkar-Riyaz Zerkeli. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1996.
- el- Bûti, Ramazan. *Fıkhu's Siyre*. çev. Atik Aydın. İstanbul: Bilge Adamlar Yayınları, 2012.
- el-İsfahânî, Râğıb. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. trc. Abdalbaki Güneş ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- el-Karadavî, Yusuf. *Sünnet'i Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayınları, 2014.
- el-Karadavî, Yusuf. *Tevhidin Hakikati*. çev. İshak Turgut ve M. Recai Gündüz. İstanbul: Nida Yayınları, 2014.
- el-Makrizi, Abdilkadir b. Muhammed. *İmtâ'ül-Esma' Bimâ Li'n-Nebiyi Mine'l-Ahvâli Ve'l Hedefeti Ve'l Metâi*. thk. Muhammed Abdulhamid en-Numeysî. 15 cilt. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1999.
- Guenon, Rene. *Doğu ve Batı*. çev. Fahrettin Arslan. İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980.

- Güner, Ahmed, "Asr-ı Saadet'te Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları" *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* içinde, 4 cilt. Editör. Vecdi Akyüz, 3:211-256. İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.
- Ğadban, Munir Muhammed. *Fıkhu's-Sireti'n-Nebeviyye*. Mekke: Ummu'l Kura Üniversitesi Yayınları, 1994.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. 2 cilt. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 14. Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihçiliği Üzerine*. Ankara: DİB Yayınları, 1991.
- İbn Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Tarih*. thk. Abdusselam et-Tedmurî. 11 cilt. Beyrut: Daru'l Kitab'il Arabi, trs.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. 3 cilt. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1989.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemalüddin Abdülmelik. *Siretu-n Nebeviyye*. thk. Ömer Abdusselam et-Tedmuri. 4 cilt. Beyrut: Daru'l Kitab'il Arabi, 1990.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer. *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. 15 cilt. Beyrut: Mektebetu'l Mearif, 1990.
- İbn Manzûr, Ebu'l- Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisanü'l-Arab*. 15 cilt Beyrut: Dar'us-Sâdır, trs.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemalüddin Abdülmelik. *Siretu-n Nebeviyye*. thk. Ömer Abdusselam et-Tedmuri. 4 cilt. Beyrut: Daru'l Kitab'il Arabi, 1990.
- İbn Sa'd, Ebi Abdillâh Muhammed. *et-Tabakatu'l Kübra*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetu'l Hanci, 2001.
- İbn Seyyidinnâs, Ebu'l Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el Ya'murî. *Uyûnü'l Eser fi Fünûni'l Megazî ve's Şemâil ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-İd el-Hatravi-Muhyiddin Meto. 2 Cilt. Beyrut: Dar'u İbn-i Kesir, 1992.
- İmamüddin, S. Muhammed. *Endülüs Siyasi Tarihi*. çev. Yusuf Hazar. Ankara: Rehber Yayınları, 1990.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998.
- Kara, Mustafa. "Kur'an'da Adalet Kavramı ve Güncel Değeri", *Ondokuz*

- Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi sy. 34 (2013): 137-172.*
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Kültürü ve Medeniyeti*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV, 2015.
- Mes'udî, Ebu'l Hasan b. Ali. *Murucu-z zeheb ve Meadinu'l Cevher*. 4 Cilt. Beyrut: el- Mektebetu'l Asriyye, 2005.
- Müslim, Müslim b. Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. 2 cilt. Riyad: Dârüt-taybe, 2006.
- Numanî, Mevlana Şibli. *Peygamberimizin Hayatı*. çev. Ahmet Karataş. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları I*. Ankara: TDV. Yayınları, 1994.
- Özel, İsmet. *Üç Mesele*. İstanbul: Şûle yayınları, 2008.
- Sarıçam, İbrahim ve Seyfettin Erşahin. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Sarıçam, İbrahim. "Hz. Peygamber Dönemi", *İslam Tarihi*. Editör. Eyüp Baş. 43-215. Ankara, Grafiker Yayınları, 2012.
- Sallabî, Ali Muhammed. *Siyer-i Nebi*. çev. Mustafa Kasadar-Sadullah Ergin-Şerafettin Şenaslan. 2 cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Tarihi*. 5 cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Suyutî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Tarihu'l Hulefâ*. Katar: Vizâretu'l Evkâf ve'ş Şuunil İslâmiyye, 2013
- Şeraiti, Ali. *Medeniyet ve Modernizm*. çev. Ahmet Yüksek. İstanbul: Birleşik Yayınları, 1998.
- Şeraiti, Ali. *Medeniyet Tarihi*. çev. İbrahim Keskin. 3 cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Şulul, Kasım. *İbn-i Haldun'a Göre İslâm Medeniyeti*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Tarihu'l-Ümem ve'l Mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 cilt. Mısır: Daru'l Me'arif, 1967.
- Üçer, Sırrı. "İslâm Medeniyeti" *İslâm Medeniyeti Mecmuası 1 sy. 8 (1968): 23-25.*

- Ünlü, Nuri. *İslâm Tarihi*. 3 cilt. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2012.
- Vâkîdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer. *Kitabu'r-Ridde*. thk. Yahya el Ceburi. Beyrut: 1990.
- Ya'kubî, Ahmet b. Ebi b. Ca'fer. *Tarihu'l Ya'kubî*. thk. Abdul Emir Mihna. 2 Cilt. Beyrut: Şerîketu'l a'lâmî li'l Matbuât, 2010.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2012.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tarihu'l İslâm*. thk. Beşşar Avvad Mahmud. 17 cilt. Beyrut: Dar'ul Ğarbi'l İslam, 2003.
- Zerrinkub, Abdülhuseyin. *Karnâme-i İslâm*. çev. Abuzer Dişkaya. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.